

הערה מחכימה

הרב ישעיה אשר זעליג מיללער, מאנסי

בית הכנסת הי"ג

זה לא כביר פירסמתי בעז"ה (בקובץ אור ישראל גליון סד; ניסן תשעב, עמ' רפ-שג), הערות והשלמות שונות ומגוונות לספרו המופלא של רבי שמואל אשכנזי מירושלים 'אלפא ביתא תניתא דשמואל זעירא'.

בין השאר הערתי שם על מחברים אחדים שלא הבינו כראוי את הנוטריקון "בית הכנסת הי"ג" המובא ע"י כמה מרבתינו הראשונים, וחשבו שהכונה לבית הכנסת השלשה עשר במספר, בעוד שהתכוונו להוסיף לבית הכנסת הברכה: ה'שם יצב [או ירחיב] ג'בול¹.

לאחרונה נזדמן לי לעיין בתשובת הרא"ש העוסקת בדין זמן הפסק הזכרת ושאלת גשמים במקומות שצריכים למטר גם אחר הפסח (שו"ת הרא"ש כלל ד סי' י). וראיתי שכתב בנו, בתור פתיחה לתשובה שכתב אביו (אני מעתיק לפי מהדורת י' יודלוב, מכון ירושלים תשנ"ד, בתוספת פיסוק):

"ויהי בשנת חמשת אלפים ושבעים ושלש לבריאת עולם, נעצרו הגשמים ולא המטיר כל החורף אלא מעט מזעיר, ויקראו צום להתחנן לה' לתת מטר על פני האדמה. ויהי בליל ראשון של פסח אחרי תפלת ערבית, ואדוני אבי הרא"ש היה יושב על פתח ביתו, ואנחנו קצת מהחברים עומדין עליו מימינו ומשמאלו. ויאמר: עתה היה טוב לעורר הדבר אשר מעולם תמהתי עליו, למה לא יזכירו ושאלו הגשם עד שבועות. ויענוהו קצת מהחברים: טוב הוא שתודיע הדבר לזקנים ויעשו כן. וישר בעיניהם, וישלחו לחזן הכנסת להזכיר למחר הגשם. ויעשו כן, ויזכירו בני הכנסת הגדולה הי"ג מדות. ויהי קול, כהזכירו, והנה רעש מקצת החכמים אשר לא היה הדבר בעצתם, ויוציאו קול לאמר שלא היה ראוי להזכירו, שסימן קללה הוא. ויתאפק אדוני אבי הרא"ש ולא דבר ביום ההוא מאומה, עד ליל חולו של מועד, ויכתוב מגלת ספר לחזק דבריו וזה תרפה...".

ויהי בקראי דבריו הצחים של בן הרא"ש, ואשתעשע בהם, נתקלתי בתיבות (שהעתיקתי לעיל): "ויעשו כן, ויזכירו בני הכנסת הגדולה הי"ג מדות". ולא ירדתי לסוף דעת הכותב, בחשבי: מה ענין שלש עשרה מדות לכאן?

הלא הרא"ש וסיעתו הסכימו שימשיכו בהזכרת ובשאלת גשמים עד העצרת, ולא מוזכר שדיברו אז כלל על אמירת שלש עשרה מדות. גם ברור כי "רעש מקצת החכמים" הנ"ל התעורר

¹ שם הבאתי מפרדס דוד חלק ב עמ' 37, ותולדות ישראל חלק יא עמ' 164-165, שרבי יוסף אבן-שושן בנה בית הכנסת מספר שלשה עשר בטוליטולא (טולידו), בנוסף לשנים עשר בתי כנסיות שכבר היו בעיר ההיא. והדברים בטלים, כי בכותבם כך, הסתמכו על מה שמצאו כתוב באבני זכרון עמ' 69 אודות רבי יוסף אבן-שושן: "החכם השלם הנשיא ר' יוסף ן' שושן אשר בנה בית הכנסת החדש הי"ג". ולא ידעו ולא הבינו שהי"ג אינו אלא ברכה לבית הכנסת.

הבנה מחודשת ל"אשר בנה בית הכנסת החדש הי"ג", מצאתי בספרו של ש' קרויס, 'קורות בתי התפילה בישראל', ניו יורק תשט"ו, עמ' 107: אותו בית הכנסת החדש נבנה בשנת "הי"ג, דהיינו חמשת אלפים י"ג..."

בעקבות הזכרת גבורות גשמים בימות החמה, לא בגלל אמירת שלש עשרה מדות². ובכן, יותר היה לו לומר: "ויעשו כן, ויזכירו בני הכנסת הגדולה **גבורות גשמים**". או סתם: "ויעשו כן, ויזכירו בני הכנסת הגדולה", ומובן מאליו מה הזכירו.

נאומר אסורה נא ואראה בדפוסיו הראשונים של 'שו"ת הרא"ש', מהו הנוסח המקורי. ואכן מצאתי שבשני הדפוסים הראשונים (קושטא רעז; ויניציאה שיב) כתוב: "ויעשו כן, ויזכירו **בני הכנסת הגדולה הי"ג**. ויהי קול, כהזכירו...". ולא כתוב שאמרו "הי"ג **מדות**"! – שפתי בן הרא"ש ברור מללו, שבני בית הכנסת הגדול **ה'שם י'צב ג'בולו**, עשו כדברי הרא"ש והזכירו גבורות גשמים³!

שוב בא ת"ח אחד, אשר לא ירד לכוונת הנוטריקון "הי"ג", ודימה שהכוונה היא להי"ג **מדות**, ושהמלה "מדות" נשמטה בטעות מהדפוסים הראשונים, לכן 'תיקן' בגליון תשובות הרא"ש שברשותו את הטעון תיקון לדעתו, והוסיף המלה "מדות"⁴.

הוספותיו ותיקוניו שבגליון התגלגלו לידי מדפיסי תשובות הרא"ש דפוס שלישי, הוא דפוס ויניציאה שסז, וכך נכנס גם 'תיקון' זה לפני ולפנים⁵. שיבוש זה קנה שביתה גם במהדורות הבאות של 'שו"ת הרא"ש', לרבות במהדורה המשובחת שיצאה לאור ע"י מכון ירושלים הנ"ל, ללא כל סימן שיש כאן תוספת מאוחרת⁶.

² בשנת הבצורת ההיא היו יהודי טוליטולא – מקום מושבו של הרא"ש אחרי שעזב את ארץ אשכנז – מתענים בימות החול, ואומרים שלש עשרה מדות ופסוקי מטר בימי שבת ומועד, כמ"ש הרא"ש בתשובה ההיא: "ואמרת כמה פעמים לחברי, שראוי היה שלא להפסיק מלשאול ולהזכיר עד עצרת, כי עתה אני יודע שכל הארצות שאני יודע, עיקר גשמייהם הם בין פסח לעצרת, ובדאי רבים ניהו. אלא שלא מלאני לבי לדבר כדברים הללו לשנות המנהג. ועתה שראיתי כי בעונותינו הגשמים נעצרו ונתקלקלו הזרעים, ומתעניין בשביל הגשמים, ואף **בשבתות ימים טובים שאין מתעניין, מזכירין שלש עשרה מדות ואומרים פסוקים של מטר**, אמר לי לבי: עתה הגיע העת לתקן מה שנתאיתי זה ימים רבים, כי בודאי שישמעו לך בעת צרה כזאת, ואם יקיימו עליהם בשנה הזאת, יערב עליהם ולא ישובו ממנה. וכן בודאי היו עושים, אלא שהטו את לבם והסבו את דעתם אחורנית". ממה שהזכירו שלש עשרה מדות מדי שבת בשבתו, פשוט שאין אמירה זו ענין לרוגזם של "מקצת החכמים" כלל.

³ לאור ההשתמשות בנוטריקון "הכנסת הגדולה הי"ג" בפתיחת בנו של הרא"ש לתשובה הנ"ל, יתכן שיש לפתור שאלת זהותו של 'בן הרא"ש' שכתב הפתיחה לדברי אביו; מסתבר אפוא שהכותב היה רבי יהודה בן הרא"ש, לפי מה שהראה ר"ש אשכנזי ב'אלפא ביתא תניתא' עמ' 163, שבשו"ת זכרון יהודה לרבי יהודה בן הרא"ש נעשה שימוש רב בנוטריקון זה. [אף כי יתכן שגם בן אחר של הרא"ש השתמש בנוטריקון זה; וראה שו"ת זכרון יהודה סי' כא, שבן אחיו של רבי יהודה בן הרא"ש כתב גם הוא: "בבית הכנסת הי"ג"].

⁴ 'תיקון' זה הטעה את לב הפרופ' י"ז כהנא ('מחקרים בספרות התשובות', ירושלים תשל"ג, עמ' 355, הערה 51) לחשוב שמדובר בבית הכנסת שהיה ידוע בשם "בית הכנסת הגדול – הי"ג מדות"!

⁵ על טיבן של ההוספות והתיקונים שבמהדורה ההיא, ראה: י' יודלוב, מבוא לתשובות הרא"ש, מהדורת מכון ירושלים תשנ"ד, עמ' 11–12.

⁶ וזאת בניגוד להצהרתם המפורשת במבוא למהדורתם, עמ' 12: "**כל ההוספות** שלא היו בדפוס קושטא רעז (ובדפוס ויניציאה הראשון, שי"ב) **מוקפות בסוגריים מרובעים עם ציון כוכב**. כך עשו מדפיסי וילנא ואנו המשכנו בשיטה זו (השלמנו ציון מקומות שנשמטו מעיניהם של מדפיסי וילנא)..."